

Branislav Bleha:

POHLAVNÁ A VEKOVÁ ŠTRUKTÚRA, s. 69-76

**In Jurčová, D., ed., Populačný vývoj v regiónoch SR 2001, vydané 2003, Infostat, Bratislava, 105 s.
s. 69-76**

Pohlavná a veková štruktúra patrí k základným demografickým charakteristikám obyvateľstva. Zdôrazňuje sa pritom prepojenosť pohlavnej a najmä vekovej štruktúry s jednotlivými zložkami demografickej dynamiky (pôrodnosťou, úmrtnosťou a migráciou). Tieto zložky sa navzájom kauzálne ovplyvňujú. Zastúpenie jednotlivých vekových skupín v populácii v súčasnosti je výsledkom pôsobenia vyššie uvedených procesov prirodzeného pohybu a zároveň nepriamo procesov, ktoré ich ovplyvňujú (napr. sobášnosť) a migrácie v posledných zhruba 100 rokoch. Je logické, že význam týchto procesov nie je rovnaký a v priebehu formovania súčasnej vekovej štruktúry (vyjadrenej pomocou vekovej pyramídy) sa menil. Všeobecne doteraz možno konštatovať významnejší vplyv prirodzeného pohybu ako migrácie na formovanie vekovej štruktúry populácie na Slovensku.

V roku 2000 v slovenskej populácii prevažovali ženy, ktoré boli zastúpené 51,39 percentami. Index maskulinity, resp. femininity vyjadrujúci vzájomný podiel jednotlivých pohlaví (vynásobený konštantou 1000) dosahoval v danom roku hodnoty 946 resp. 1057‰. Pozitívna femininita je jav typický pre väčšinu demograficky vyspelých populácií. Index maskulinity zaznamenáva dlhodobý pokles, v roku 1993 dosahoval hodnotu 950. Hoci sa rodí viac chlapcov ako dievčat, čo je dané biologicky, už v detskom veku sa prejavuje mierna nadúmrtnosť chlapcov zintenzívňujúca sa vo vyššom veku. Od veku približne 45 rokov prevažujú ženy, to znamená generácie mužov sú menej početné. V najstarších vekových skupinách početnosť žien značne prevyšuje početnosť mužov. V kategórii 80 roční a starší bola v roku 2000 početnosť žien viac ako dvojnásobne vyššia ako mužov (v absolútnych číslach o viac ako 36 000 žien viac). Na základe nastúpenej tendencie pomalého vyrovnávania rozdielov v úrovni mužskej a ženskej úmrtnosti by sa dalo očakávať postupné nevýrazné znižovanie úrovne pozitívnej femininity, avšak súčasne tu protichodne pôsobí proces starnutia populácie. Ďalšou typickou črtou je vyššie percentuálne zastúpenie mužov v produktívnom veku (z celkového počtu mužov), pričom aj rast zastúpenia tejto kategórie v sledovanom období 1993- 2000 bol u mužov vyšší (+ 4,4% oproti necelých 3,5% u žien).

Väčší význam sa v súčasnosti pripisuje zmenám vo vekovej štruktúre. Mení sa pomerné zastúpenie hlavných vekových skupín: (0-14), (15-60) a (60, príp. 65 a starší), resp. vekových skupín z hľadiska produktivity používaných doposiaľ v SR (0-14, 15-59 muži, 15-54 ženy, 60 a viac muži resp. 55 a viac ženy). V roku 1993 bol podiel 0-14 resp. 60 ročných a starších 23,5 resp. 15%, v roku 2000 to bolo 19,2 resp. 15,5 %. Po roku 1989 dochádza k zrýchleniu procesu starnutia populácie. V sledovanom období sa zvýšil podiel produktívneho obyvateľstva (približne o 4%) kvôli presunu kohorty natalitnej vlny zo 70. rokov do produktívneho veku. Do budúca však treba počítať so znižovaním početnosti a jeho podielu na úkor starého obyvateľstva. (cez hranicu 15 rokov budú prechádzať slabé ročníky narodené v 90. rokoch, produktívny vek opustia silné ročníky povojnovej vlny). Zvýši sa tak ekonomické zaťaženie produktívneho obyvateľstva. V súčasnej dobe na Slovensku prebieha starnutie populácie najmä zdola. Znamená to, že sa podiel mladého obyvateľstva znižuje kvôli značnému zníženiu pôrodnosti. Prejavuje sa to rýchlym zužovaním základne vekovej pyramídy. Počet osôb

v poproduktívnom veku (60 a starší) na 100 osôb v predproduktívnom veku vyjadrujúci index starnutia, v roku 2000 dosiahol hodnotu 80,9%, kým v roku 1993 to bolo iba 63,9%. Index starnutia žien presiahol v roku 2000 prvý krát hodnotu 100 (100,1). Oproti hodnote pre mužov je vyšší o takmer 40 percentuálnych bodov. V porovnaní so susednými krajinami (ČR, Maďarsko, Poľsko) má Slovensko síce podiel starého obyvateľstva stále nižší, dynamika rastu jeho podielu s výnimkou Poľska (kde je vyššia) je približne rovnaká. Zvyšuje sa aj priemerný vek obyvateľstva t.j. vážený aritmetický priemer dokončeného veku obyvateľov (v roku 1993- 34,04 roku, v roku 2000 už 35,97).

Okrem toho typickým znakom vekovej štruktúry obyvateľstva Slovenska (na základe údajov SODB 2001) podobne ako v súčasnosti u väčšiny európskych populácií je jej nepravidelnosť charakterizovaná zárezmi, ktoré sú dôsledkom najmä politických a spoločensko - ekonomických vplyvov. Tieto zárezy resp. ich posuny vplyvajú na vzájomné relácie hlavných vekových skupín. Najvýraznejší zárez je dôsledkom druhej svetovej vojny (znížená pôrodnosť, vyššia úmrtnosť, po ktorej sa vo vekovej pyramíde naopak prejavujú silné populačné ročníky kompenzačnej fázy (44-50 roční). Dôležitým momentom bude práve vstup týchto ročníkov do poproduktívneho veku v najbližších rokoch. Početne najsilnejšie sú ročníky natalitnej vlny druhej polovice 70. rokov (23, 24, 25 roční). V pyramíde sa ďalej prejavuje zárez spôsobený hospodárskou krízou v 30. rokoch 20. storočia (62-64 roční), kedy zároveň vstupovali do reprodukčného veku slabé populačné ročníky z 1. svetovej vojny (82-85 roční). Nemožno vynechať ani vplyv emigrácie zo Slovenska v prvej polovici 20. storočia. Do budúca možno predpokladať ďalší prechod tvaru vekovej pyramídy slovenskej populácie smerom k regresívnemu typu. Na vekovej pyramíde možno sledovať značné zúženie základne oproti pyramíde z roku 1991 (na základe údajov SĽDB), a aj prechod rôzne početných kohort do vyššieho veku v priebehu desaťročia 1991 – 2001.

POHLAVNÁ A VEKOVÁ ŠTRUKTÚRA NA ÚROVNI KRAJOV

Počet obyvateľov

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
BL	614 428	616 871	618 290	618 904	618 673	617 599	616 982	617 049
TA	545 566	547 173	547 967	548 898	549 621	550 652	551 287	551 441
TC	606 995	608 990	609 828	610 135	610 349	609 739	609 288	608 786
NI	718 146	718 358	717 624	717 585	717 241	716 560	715 841	714 602
ZI	679 443	682 983	685 365	687 771	689 504	691 201	692 582	693 853
BC	663 606	664 072	663 992	664 024	663 845	663 492	662 932	662 077
PV	757 469	763 911	768 719	773 121	777 301	780 875	784 451	787 483
KI	750 802	753 849	756 005	758 494	761 116	763 264	765 294	767 256
SR	5 336 455	5 356 207	5 367 790	5 378 932	5 387 650	5 393 382	5 398 657	5 402 547

Podiel obyvateľov (SR=100%)

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
BL	11,51	11,52	11,52	11,51	11,48	11,45	11,43	11,42
TA	10,22	10,22	10,21	10,20	10,20	10,21	10,21	10,21
TC	11,37	11,37	11,36	11,34	11,33	11,31	11,29	11,27
NI	13,46	13,41	13,37	13,34	13,31	13,29	13,26	13,23
ZI	12,73	12,75	12,77	12,79	12,80	12,82	12,83	12,84
BC	12,44	12,40	12,37	12,34	12,32	12,30	12,28	12,25

PV	14,19	14,26	14,32	14,37	14,43	14,48	14,53	14,58
KI	14,07	14,07	14,08	14,10	14,13	14,15	14,18	14,20

Podiel obyvateľov 0-14 ročných (%)

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
BL	21,36	20,43	19,63	18,78	17,95	17,15	16,36	15,64
TA	22,57	21,88	21,27	20,60	19,91	19,25	18,60	17,96
TC	23,20	22,24	21,75	21,03	20,35	19,63	18,94	18,26
NI	21,68	21,07	20,45	19,89	19,30	18,71	18,13	17,54
ZI	24,72	24,11	23,55	22,95	22,37	21,81	21,21	20,60
BC	22,50	21,88	21,31	20,76	20,21	19,65	19,05	18,45
PV	27,01	26,52	25,95	25,41	24,82	24,26	23,66	23,03
KI	24,43	23,84	23,24	22,73	22,25	21,70	21,16	20,60

Podiel obyvateľov 60+(%)

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
BL	15,48	15,52	15,56	15,62	15,69	15,79	15,93	16,14
TA	15,02	15,07	15,12	15,14	15,20	15,27	15,38	15,57
TC	15,19	15,29	15,42	15,54	15,64	15,77	15,94	16,13
NI	16,94	16,93	16,97	16,96	16,96	16,97	17,07	17,19
ZI	14,23	14,31	14,38	14,45	14,51	14,59	14,65	14,75
BC	16,25	16,25	16,23	16,21	16,21	16,20	16,28	16,38
PV	13,38	13,46	13,52	13,56	13,62	13,67	13,70	13,79
KI	14,17	14,29	14,36	14,43	14,46	14,51	14,58	14,68

Osem slovenských územnosprávnych krajov tvorí čo sa rozlohy, počtu obyvateľov a ich zloženia týka, heterogénnu skupinu. Takisto aj samotné kraje predstavujú z demografického hľadiska nerovnorodé celky. V celom analyzovanom období sa nemení poradie krajov čo do ľudnatosti. Najviac obyvateľov má Prešovský a Košický kraj. Tieto dva kraje východného Slovenska sa podieľajú na celkovom počte obyvateľov takmer 30 percentami. Najmenej zaľudnené sú Trnavský a Trenčiansky kraj. Najhustejšie zaľudnený je Bratislavský kraj. Zároveň u dvoch najľudnatejších krajov a v kraji Žilinskom sa nepatrne zvyšuje podiel na celkovom počte obyvateľov, čo súvisí najmä s prirodzeným pohybom obyvateľstva. Najvýraznejšie sa podiel na celkovom počte obyvateľov znižuje v Nitrianskom a Banskobystrickom kraji. Stabilný je podiel Trnavského kraja. V absolútnom vyjadrení sa počet obyvateľov sa od roku 1993 do roku 2000 znížil iba v Banskobystrickom a Nitrianskom kraji, najvýraznejšie sa zvýšil v kraji Prešovskom.

Z hľadiska pohlavnej štruktúry, ak ju vyjadríme indexom maskulinity, možno badať medzi kraji určité rozdiely. Priemernej, celoslovenskej hodnote sa tesne približuje (945‰ v roku 2000) Košický kraj, väčšina krajov dosahuje nadpriemerné hodnoty (967 resp. 966 Prešovský a Žilinský), podpriemerné hodnoty dosahujú kraje Nitriansky, Banskobystrický a najmä Bratislavský, ktorý sa hodnotou 903‰ výrazne odlišuje od ostatných krajov. Variačné rozpätie tak dosahuje hodnotu 64‰. Do značnej miery je možné úroveň a priestorové rozloženie tohto ukazovateľa na úrovni krajov, ale i všeobecne, vysvetliť z hľadiska vekovej štruktúry. Staršie vekové štruktúry, kde prevažujú ženy, majú logicky index maskulinity nižší. Do istej miery tu však pôsobia aj ďalšie faktory. Ide napríklad o deformácie, ktoré spôsobila v minulom vývoji migrácia,

špecifiká vekovej štruktúry národností a pod. Špecifické postavenie Bratislavského kraja spôsobuje výrazná prevaha žien najmä v produktívnom veku. Nižšie hodnoty indexu (tiež zásluhou krajského mesta) v produktívnom veku dosahuje aj Košický kraj, avšak vzhľadom na podiel Košíc na celkovom počte obyvateľov kraja, sa to na celkovom hodnote indexu maskulinity neprejavuje v tak výraznej miere.

Základným znakom vekovej štruktúry je relatívne zastúpenie hlavných vekových skupín. Ak v roku 1993 vo všetkých krajoch tvorila predproduktívna veková skupina viac ako 20% obyvateľstva, do roku 2000 sa tento podiel výrazne znížil a jedine v Prešovskom, Košickom a Žilinskom kraji je nad úrovňou 20%. Pritom pokles podielu v Bratislavskom kraji bol v relatívnom vyjadrení o 33% vyšší ako v Košickom a o 30% vyšší ako v Prešovskom kraji. Pokles podielu detskej zložky je spôsobený predovšetkým znížením plodnosti. V Bratislavskom kraji bol pokles plodnosti a následne trend starnutia zdola v transformačnej etape najintenzívnejší. Preto podiel detskej zložky je tu v súčasnosti zhruba o 1,9% nižší ako napríklad v Nitrianskom kraji, kde v roku 1993 bolo jej zastúpenie približne rovnaké.

Nitriansky kraj má však vo svojej štruktúre relatívne najväčšie zastúpenie starého obyvateľstva. Treba zdôrazniť, že variačné rozpätie hodnôt podielu obyvateľstva vo veku 60 a starších nie je tak veľké ako u predproduktívnej zložky. Podobne ani nárast zastúpenia tejto kategórie v sledovanom období nie je taký markantný ako pokles zastúpenia predproduktívnej kategórie. Tento fakt je spôsobený okrem iného tým, že do poproduktívneho veku (60 a viac) sa v sledovanom období presunuli aj početne slabšie ročníky narodené v období hospodárskej krízy, naopak z populácie vystúpili značné časti kohorty narodenej v rámci kompenzačnej fázy po 1. svetovej vojne. Tento jav je všeobecne platný pre územie celého Slovenska, o čom svedčia pomerne vyrovnané hodnoty nárastu podielu u jednotlivých krajov. Faktor nevyrovnanej vekovej štruktúry aj v budúcnosti bude pôsobiť na zastúpenie vekových skupín, v najbližších rokoch však v smere starnutia populácie – presun početných kohort do staršieho veku spolu s nízkou základňou vekovej pyramídy. Špecifická nielen z aspektu demografického je pozícia najstarších obyvateľov (80 a starší), ktorí si vyžadujú väčšinou špeciálnu starostlivosť (sociálnu, lekársku), a ich podiel v spoločnosti bude narastať. Podiel v slovenskej populácii je necelé 2 percentá, celoslovenskú hodnotu prevyšuje Bratislavský, Banskobystrický a Nitriansky kraj. Najmenšie zastúpenie majú najstarší obyvatelia v Prešovskom kraji (1,6%). Najvyšší podiel produktívneho obyvateľstva je dlhodobo v Bratislavskom, najnižší v Prešovskom kraji (68 resp. 63,1%).

Iba v Bratislavskom kraji podiel 60 ročných a starších prevyšuje podiel 0-14 ročných. Ak vyjadríme starnutie populácie indexom starnutia, priestorový obraz rozloženia krajov sa nemení. Najstaršie obyvateľstvo majú Bratislavský a Nitriansky kraj, kde na 100 detí vo veku 0-14 pripadá viac ako 103 resp. 98 obyvateľov 60 ročných a starších, nad slovenským priemerom sú kraje Trnavský, Trenčiansky a Banskobystrický, naopak v najmladšom Prešovskom kraji pripadá na 100 predproduktívnych iba približne 60 poproduktívnych obyvateľov. Podobný obraz poskytujú hodnoty priemerného veku obyvateľstva, ktoré sa v roku 2000 pohybovali od 33,67 (Prešovský kraj) po 37,88 (Bratislavský). Index starnutia dokazuje okrem iného už spomenutú značnú pozitívnu femininitu vo vyššom veku. Napríklad v Bratislavskom kraji bol index starnutia mužov 79,95 (rok 2000), žien až 127,61.

Slovenské kraje predstavujú (nielen) z demografického hľadiska heterogénne celky, v ktorých je v rôznej miere zastúpené obyvateľstvo vidiecke a obyvateľstvo urbanizovaných priestorov, obyvateľstvo rôznych národností, rozličné je zastúpenie väčších miest a ďalšie faktory, ktoré do istej miery zvyšujú a zároveň znižujú diferencie

medzi kraji. Napriek tomu sa na základe vyššie analyzovaných ukazovateľov dá urobiť základný syntetický obraz o priestorovej diferenciacii pohlavnej a najmä vekovej štruktúry obyvateľstva a prebiehajúcim procese starnutia na tejto priestorovej úrovni. Najvyššia miera starnutia, z hľadiska intenzity procesu aj jeho súčasného dosiahnutého stavu je v Bratislavskom kraji. Ide o prvý a zatiaľ jediný kraj, kde poproduktívne obyvateľstvo staršie ako 60 rokov v štruktúre prevažuje nad predproduktívnym. Prejavuje sa tu intenzívne starnutie zo základne vekovej pyramídy. V kraji nie sú vo väčšom zastúpené typické mladé vekové štruktúry. Vo vekovej pyramíde obyvateľstva tohto kraja možno badať deformácie spôsobené migráciou v druhej polovici 20. storočia. Výrazne staré obyvateľstvo má aj Nitriansky kraj. V značnej miere je tu zastúpené obyvateľstvo maďarskej národnosti so staršou vekovou štruktúrou a nižšou dynamikou. Do ďalšej skupiny možno zaradiť Trnavský, Trenčiansky a Banskobystrický kraj s hodnotami, ktoré sa najviac blížajú (tesne prevyšujú) celoslovenskému priemeru. Relatívne mladšiu vekovú štruktúru má obyvateľstvo Žilinského a Košického kraja. Špecifickú pozíciu má Prešovský kraj. Tu podobne ako v Nitrianskom kraji pôsobí faktor národnostnej štruktúry, avšak v smere nižšej miery starnutia populácie. Vyššie je zastúpenie rómskej národnosti, ktorej veková štruktúra je výrazne mladšia a dynamika vyššia ako napríklad u slovenskej národnosti.

POHLAVNÁ A VEKOVÁ ŠTRUKTÚRA NA ÚROVNI OKRESOV

Súbor 79 slovenských okresov predstavuje v porovnaní so súborom krajov heterogénnejšiu skupinu, kde variačné rozpätie hodnôt sledovaných ukazovateľov dosahuje značne vyššie hodnoty. Na druhej strane možno jednotlivé okresy považovať za homogénnejšie útvary ako vyššie analyzované kraje.

Podľa stavu k 31.12.2000 najľudnatejšími slovenskými okresmi sú Nitra, Prešov, Žilina a Nové Zámky. Sú to jediné štyri okresy, kde počet obyvateľov presahuje 150 tisíc. Zároveň u prvých troch menovaných sa na tomto počte z približne necelých dvoch tretín podieľa okresné mesto. Najmenšími slovenskými okresmi sú Banská Štiavnica, Turčianske Teplice a Medzilaborce, ktoré majú menej ako 20 tisíc obyvateľov. Priemerný slovenský okres má niečo vyše 68 000 obyvateľov, 50 okresov má počet obyvateľov menší ako celoslovenský priemer.

Index maskulinity dosahoval v roku 2000 variačné rozpätie 141%, pohyboval sa v rozmedzí od 887 (Bratislava, neberúc do úvahy mestské okresy) až do 1028 % (Námestovo). Námestovo je jediný okres s prevahou mužov. Väčšina okresov s nižšími hodnotami indexu maskulinity sa nachádza na juhozápadnom, juhu stredného Slovenska, vyššiu pozitívnu femininitu má i obyvateľstvo Bratislavy a Košíc. Prejavuje sa tak závislosť femininity populácie a jej vekovej štruktúry. Na východnom Slovensku napríklad vystupuje staršia veková štruktúra obyvateľstva okresu Medzilaborce s výrazne nižším indexom maskulinity ako okolité okresy. Opačný prípad predstavuje mladá veková štruktúra okresu Námestovo a niektorých ďalších susedných okresov. Prepojenosť stupňa maskulinity a starnutia potvrdzuje aj pokles indexu maskulinity v období 1993-2000 vo väčšine okresov Slovenska. Najvýraznejší pokles o viac ako 10 bodov zaznamenal index maskulinity v okresoch Námestovo, Svidník, Zlaté Moravce, Dunajská Streda, v okrese Kysucké Nové Mesto to bolo dokonca 20 bodov z 996 na 976%. Rast zaznamenal index maskulinity v 17 okresoch vrátane niektorých mestských, najvýraznejšie v Levoči (+12,7) a Žarnovici (+11). Rozmiestnenie týchto okresov v rámci Slovenska je mozaikovitá, predstavujú rôzne staré vekové štruktúry, majú rôznu

stupeň homogenity z hľadiska národnostnej štruktúry. Väčšinou však rast indexu nepresiahol hodnotu 10, resp. 5 ‰ a na explanáciu tohto rastu by bolo nutné podrobnejšie analyzovať migračné toky, či predchádzajúce deformácie v pohlavno – vekovej štruktúre týchto okresov.

Vek možno považovať za ďalší diferenciačný faktor, ktorý zväčšuje variačné rozpätie indexu maskulinity v súbore okresov Slovenska. Index maskulinity sa so stúpajúcim vekom znižuje. Index 0-14 ročných sa pohyboval v rozmedzí 951 až 1101‰ (2000), iba v dvoch okresoch pritom prevažovali v tejto hlavnej vekovej kategórii ženy (Turčianske Teplice 951‰ a Snina 999‰). Priestorový obraz rozmiestnenia hodnôt je opäť mozaikovitý. Index maskulinity vo vekovej skupine 15-59 ročných variuje vo vyššej miere, zároveň sa však začínajú vytvárať kompaktnejšie priestorové zoskupenia okresov. Celkovo vďaka známym zákonitostiam (postupná prevaža žien vo vyššom veku – nadúmrtnosť mužov) dosahuje nižšie hodnoty. V tejto kategórii je v podstate vyrovnaný počet mužov a žien (1 763 707 žien, resp. 1 763 886 mužov, index 1000,1) v rámci Slovenska. V 23 okresoch (počítajúc mestské) prevažujú ženy (najvýraznejšie Bratislava – 916, Košice 940, Banská Bystrica – 940), v 61 okresoch muži, najvýraznejšie v okresoch Čadca, Turčianske Teplice a Námestovo (1091‰). Nižší index maskulinity dosahujú niektoré okresy s vyšším stupňom urbanizácie, mestské okresy. Tento jav sa niekedy zvykne pripisovať zvýšenej schopnosti miest generovať pracovné príležitosti pre ženy. Okresy s rozdielnym indexom maskulinity 15-59 ročných sa zároveň výrazne líšia vo veku začiatku prevahy žien v populácii. Kým napríklad v okrese Námestovo sa začína prevaža žien až vo veku 55 rokov (v roku 2000), v Bratislave už vo veku 26 rokov, čo je oproti slovenskej populácii o 20 rokov skôr, v porovnaní s okresom Námestovo je to skôr takmer o 30 rokov. Index maskulinity 60 ročných a starších dosahuje znovu nižšie hodnoty ako predchádzajúci index 15-59 ročných. Vo všetkých okresoch už výrazne dominujú ženy, index maskulinity sa pohybuje v rozmedzí 556 do 811‰. Najnižší index maskulinity majú okresy Banská Štiavnica (556), Krupina (584) a Levice (592). Banská Štiavnica je špecifickým okresom s vyššou úmrtnosťou mužov spojenou v minulosti s banskou činnosťou a následnými chorobami z povolania (z hľadiska starnutia nie je v kategórii najstarších slovenských okresov). Mestské okresy Bratislavy a Košíc dosahujú taktiež extrémne hodnoty, buď pri dolnej alebo hornej hranici intervalu hodnôt, ako celok Bratislava a Košice sa výrazne neodlišujú od celoslovenského priemeru. Na pozitívnej femininite populácie Bratislavy a Košíc sa teda najvýraznejšie podieľa prevaža žien v produktívnom veku. Okresy sú z hľadiska početnosti rozložené relatívne rovnomerne okolo celoslovenskej hodnoty (655), 44 dosahuje hodnoty nižšie, 35 vyššie ako celoslovenský priemer.

Vekovú štruktúru, a s ňou priamo súvisiacu úroveň starnutia populácie okresov, možno pomerne dobre zhodnotiť na základe percentuálneho zastúpenia hlavných vekových skupín v populácii.

Podobne ako na celoslovenskej a krajskej úrovni sledujeme v období rokov 1993-2000 tendenciu zmien zastúpenia hlavných vekových skupín. Početnosť i relatívne zastúpenie predproduktívnej kategórie sa znižuje. Medzi rokmi 1993 – 1997 poklesol počet obyvateľov vo veku 0-14 rokov v 77 zo 79 okresov. Tento pokles je priamym dôsledkom znižovania plodnosti, kohorty narodených v rámci tejto tendencie sa každoročne zmenšujú, a zároveň z tejto kategórie vystupujú relatívne silnejšie ročníky narodené skôr. Ak hodnotíme zmenu relatívneho zastúpenia, medzi rokmi 1993 – 1997 došlo k poklesu u všetkých okresov. Výrazný pokles (viac ako o 3 percentuálne body) nastal u Bratislavy (-3,6%), Banskej Bystrice (-3,3%), Ilavy (-3,2%) a Popradu (-3,2%). Najnižší pokles o jeden percentuálny bod zaznamenali okresy Gelnica a Sabinov, ďalej

Námestovo (-1,3%) a Sobrance (-1,3%). Do skupiny okresov s nižším poklesom sa dostali nielen okresy, ktoré si zachovali relatívne vyššiu úroveň pôrodnosti (Sabinov, Námestovo a ďalšie), ale aj okresy, kde trend poklesu pôrodnosti bol nastúpený skôr, je dlhodobejší, a tempo poklesu plodnosti a tým aj podielu predproduktívnej zložky nebolo tak rýchle (Medzilaborce -1,6%, Sobrance -1,6%). Hoci pokles plodnosti je kľúčovým faktorom, ktorý ovplyvňuje vývoj podielu predproduktívnej zložky, ovplyvňuje ho aj rad iných faktorov: vývoj úmrtnosti, presúvanie rôzne početných ročníkov do vyššieho veku a tým zmena proporcií medzi hlavnými vekovými skupinami, čo bude rozobrané nižšie.

Medzi rokmi 1997-2000 nastáva absolútny pokles počtu obyvateľov vo vekovej kategórii 0-14 ročných už v celom súbore okresov Slovenska. Celkovo sa priestorové proporcie v intenzite úbytku predproduktívnej zložky v rámci okresov oproti prvému analyzovanému obdobiu výrazne nezmenili.

Zmeny boli zaznamenané aj u ďalších dvoch hlavných vekových skupín. Typická pre všetky okresy je tendencia zvyšovania počtu obyvateľov v produktívnom veku 15-59 rokov (presúvanie kohorty natalitnej vlny 70.rokov do vyššieho veku). Táto tendencia však v okresoch postupne bude slabnúť (budú sa presúvať čoraz slabšie ročníky a zároveň silné vstupovať do poproduktívneho veku). Celkovo v období 1993-2000 rast o viac ako 5 percentuálnych bodov v relatívnom zastúpení zaznamenali Malacky, Bratislava a Banská Bystrica (nepočítajúc mestské okresy). Menej ako dve percentá rastu zaznamenala Gelnica. Vráťane mestských celkovo 30 okresov na Slovensku v roku 2000 presiahlo celoslovenský priemer (65,3%) z hľadiska podielu produktívnej zložky. Všetky tieto okresy (okrem Popradu a Košíc) sa nachádzajú na západnom a strednom Slovensku. Kým v Bratislave je v produktívnom veku takmer 68,8% obyvateľov, v niektorých východoslovenských okresoch (Sabinov, Medzilaborce) približne o 9% menej. Oproti roku 1993 sa priestorové rozmiestnenie okresov viac - menej nezmenilo.

Tretou základnou črtou vývoja zastúpenia základných vekových skupín je nárast počtu obyvateľov v poproduktívnom veku. Podobne ako pri predchádzajúcich hlavných vekových skupinách, existujú rozdiely v intenzite tohto procesu, počet obyvateľov v súbore 18 okresov sa v tejto kategórii dokonca znížil (v okresoch Rimavská Sobota a Levice o viac ako 500). Najviac poproduktívnych obyvateľov pribudlo v Bratislave, v Košiciach a niektorých ľudnatejších stredoslovenských (Prievidza, Žilina, Martin) a východoslovenských okresoch (Prešov, Spišská Nová Ves). Pri pohľade na zmenu relatívneho zastúpenia tejto vekovej skupiny (1993-2000) sa javí zaujímavé rozloženie okresov. Nemožno generalizovane určiť rozsiahle kompaktné priestory, kde došlo k väčšiemu nárastu či poklesu podielu poproduktívnej zložky. Tento fakt je zapríčinený kombinovaným vplyvmi – vzájomnými reláciami medzi hlavnými vekovými skupinami. V niektorých okresoch intenzita starnutia zdola bola vyššia a tak i podiel poproduktívnej kategórie stúpal rýchlejšie. Do toho vstupuje skutočnosť, že v rôznych okresoch boli kohorty vstupujúce do produktívneho veku (teda opúšťajúce vek predproduktívny) a zároveň vystupujúce z neho rôzne veľké. Preto medzi okresy s najväčším nárastom zastúpenia starého obyvateľstva sa okrem Košíc, Partizánskeho zaradili aj progresívnejšie okresy Kysucké Nové Mesto či Tvrdošín. Takiež v súbore okresov s poklesom podielu možno nájsť typicky okresy typicky demograficky depresné (Levice) i progresívne regióny (Stará Ľubovňa). Do budúca možno očakávať nárast podielu vo všetkých okresoch Slovenska.

Základnou črtou priestorového rozmiestnenia okresov z hľadiska zastúpenia hlavných vekových skupín je koncentrácia okresov s vyšším podielom predproduktívneho obyvateľstva na východnom Slovensku (najmä spišské okresy). Je to okrem iného

dôsledok vyššieho zastúpenia rómskeho obyvateľstva s omnoho mladšou vekovou štruktúrou. Iba Košice a Medzilaborce dosahujú hodnotu nižšiu ako celoslovenský priemer. Druhé priestorové zoskupenie s nadpriemerným zastúpením deťskej zložky predstavujú Orava a Kysuce. Naopak najnižšie hodnoty v zastúpení najmladšej kategórie dosahuje Bratislava a niektoré okresy západného, južného (staršie maďarské obyvateľstvo) a stredného Slovenska (niektoré viac urbanizované okresy: Banská Bystrica, Zvolen a ďalšie – menší podiel predproduktívnej najmä na úkor produktívnej kategórie).

Veľmi dobrú výpovednú hodnotu z aspektu priestorovej diferenciácie majú aj ďalšie ukazovatele, ktoré charakterizujú vekovú štruktúru, resp. úroveň starnutia populácie. Jedným z nich je priemerný vek. Slovenský priemer v roku 1993 (34,04) výrazne prevyšil okres Medzilaborce (37,56), Sobrance (37,16) ktorých obyvateľstvo predstavuje veľmi starú vekovú štruktúru. Ďalej to boli okresy Turčianske Teplice (36,70), Myjava (36,54), Poltár (36,42) a ďalšie. Najnižší priemerný vek mal okres Námestovo (28,64). Veľmi veľké rozdiely boli aj medzi jednotlivými mestskými okresmi v Bratislave resp. Košiciach. Do roku 1997 celoslovenská hodnota narástla o vyše jeden rok na 35,09 roka, do roku 2000 takmer o celý ďalší celý jeden rok na 35,97 roka. Hoci rast priemerného veku je proces prebiehajúci vo všetkých okresoch, jeho intenzita je značne nerovnomerná. Najvýraznejšie sa zvýšil v celom sledovanom období priemerný vek v Bratislave (+2,89), Ilave (+ 2,89), Banskej Bystrici (+2,74), a Košiciach (+2,73). Naopak, najpomalší rast menej ako o jeden rok zaznamenali okrem troch mestských okresov Krupina a Sabinov.

Priemerný vek vo vybraných okresoch

okres	1993-M	1993-Ž	rozdiel Ž-M	2000- M	2000- Ž	rozdiel Ž-M	M 2000-1993	Ž 2000-1993
Námestovo	27,72	29,60	1,88	29,04	30,88	1,84	1,32	1,29
Kežmarok	28,59	31,19	2,59	29,74	32,42	2,67	1,15	1,23
Sabinov	29,77	32,03	2,26	30,67	33,03	2,37	0,89	1,01
Tvrdošín	28,67	30,95	2,27	30,85	33,38	2,53	2,18	2,43
Stará Ľubovňa	29,65	32,09	2,44	30,82	33,21	2,40	1,17	1,12
Nové Mesto N.V.	34,59	37,79	3,19	36,58	39,54	2,96	1,99	1,75
Bratislava	33,91	36,89	2,97	36,69	39,87	3,18	2,78	2,99
Medzilaborce	35,54	39,46	3,92	36,68	40,82	4,13	1,15	1,36
Myjava	35,13	37,87	2,74	36,86	39,73	2,87	1,73	1,85
Turč. Teplice	35,31	38,05	2,74	37,05	39,92	2,87	1,74	1,87

Zvyšovanie priemerného veku je na prvý pohľad paradoxne pomalšie aj v niektorých demograficky depresných regiónoch, kde trend starnutia je nastúpený dlhodobo, vyšší je podiel staršieho obyvateľstva v sledovanom období (napr. okres Krupina, Medzilaborce), ktorého značne vyššia úmrtnosť početnejších generácií vo vyššom veku spôsobuje pomalšie stúpanie hodnoty priemerného veku (napriek nízkej pôrodnosti). Podpriemerné hodnoty rastu priemerného veku dosahuje aj väčšina okresov s vyšším zastúpením rómskeho obyvateľstva, ktorého vyššia pôrodnosť spôsobuje pomalšie zužovanie základne vekovej pyramídy. Napriek rozdielnemu rastu priemerného veku sa výraznejšie do roku 2000 nezmenil priestorový obraz rozloženia hodnôt (oproti roku 1993), do veľkej miery korešponduje s niektorými ďalšími ukazovateľmi vekovej štruktúry, napr. podielu základných vekových skupín. Priemerný vek žien dosahuje vyššie hodnoty, najvýraznejšie v okresoch, kde je prevaha žien v poproduktívnom veku najväčšia. V roku 1993 bol rozdiel medzi priemerným vekom žien a mužov najvyšší v

najstarších okresoch: Levice (rozdiel +4,11), Krupina (+4,09), Medzilaborce (+3,92). Hodnota pre SR bola pritom 2,93 roka, najnižšie hodnoty dosiahli, Námestovo (+1,88) a Kysucké Nové Mesto (+2,05). Do roku 2000 sa potvrdil predpoklad mierneho rastu rozdielov v priemernom veku mužov a žien vo väčšine okresov Slovenska.

Index starnutia, ktorý vyjadruje reláciu medzi poproduktívnou a predproduktívnou vekovou kategóriou je ďalším, veľmi často používaným ukazovateľom. Starnutie zdola, ktoré prebiehalo v 90. rokoch vo všetkých okresoch, možno veľmi dobre vyjadriť práve zvyšovaním hodnôt indexu starnutia. V roku 2000 dosiahlo 10 okresov a Bratislava hodnotu indexu vyššiu ako 100%, t.j. prevažovalo v nich poproduktívne obyvateľstvo nad predproduktívnym. V roku 1993 boli takéto okresy s výnimkou troch mestských iba dva (Medzilaborce a Sobrance). Najvyšší rast indexu do roku 2000 zaznamenala Bratislava (viac ako 30 percentuálnych bodov), nad 20% ďalšie okresy západného Slovenska najmä z Trenčianskeho kraja, Piešťany, Banská Bystrica, Medzilaborce a ďalšie. Najnižší rast indexu charakterizuje okresy, kde tempo poklesu plodnosti bolo nižšie – okresy východného a severného Slovenska (hodnoty pod 5% rastu). V roku 2000 sa ukazuje niekoľko pomerne kompaktných priestorov s rozdielnymi hodnotami indexu starnutia. Okresy východného Slovenska (s výnimkou Sobraniec a Medzilaboriec), Oravy a Kysúc dosahujú najnižšie hodnoty (menej ako 40 obyvateľov vo veku 60 a starších pripadajúcich na 100 obyvateľov vo 0-14 dosahuje jediný okres – Námestovo, naopak nad 120 iba Medzilaborce, u troch mestských okresov Bratislavy sú to ešte vyššie hodnoty). Výrazné priestorové zoskupenie predstavuje veľká časť západného a stredného Slovenska s väčšinou nadpriemernými hodnotami indexu, okresy časti Žilinského kraja od Ilavy po Kysucké Nové Mesto dosahujú hodnoty pod celoslovenským priemerom. Pozícia Bratislavy a Košíc z hľadiska starnutia je odlišná, hodnota indexu pre Košice je nižšia ako slovenský priemer. Podobne ako pri priemernom veku, pôsobí pri indexe starnutia ako diferencujúci faktor pohlavie. Vzhľadom na vyšší počet žien vo vyššom veku a nižšie počty dievčat v predproduktívnom veku, dosahuje index starnutia vyššie hodnoty u žien, v roku 2000 dosiahlo 40 okresov vrátane Bratislavy hodnoty nad 100%. I keď nemožno vylúčiť vplyv odlišnej migrácie mužov a žien deformujúcej pohlavnú štruktúru, tézu o vplyve stupňa starnutia vekovej štruktúry na diferencovanosť tohto javu potvrdzuje, že sa jedná väčšinou o okresy so staršou vekovou štruktúrou.

Index ekonomického zaťaženia vyjadruje počet osôb v predproduktívnom a poproduktívnom veku pripadajúcich na 100 osôb v produktívnom (15-59) veku. Tento ukazovateľ podáva syntetický obraz, pretože na jeho hodnotu vplývajú proporcie všetkých troch hlavných vekových skupín. Priestorový obraz rozmiestnenia hodnôt na úrovni okresov nekorešponduje celkom s viacerými ďalšími ukazovateľmi. Vyplýva to zo skutočnosti, že zastúpenie troch hlavných vekových skupín môže byť proporcionálne odlišné. V niektorých regiónoch sa na vysokej hodnote indexu podieľa vysoké zastúpenie predproduktívnej kategórie a zároveň nižšie zastúpenie produktívnej kategórie. Sú to okresy s najvyššími hodnotami indexu: Námestovo, Stará Ľubovňa, Sabinov, ďalej okresy takisto s nižším zastúpením produktívnej kategórie a vysokým zastúpením poproduktívnej kategórie: Medzilaborce, Sobrance (s maximálnou hodnotou 67,4%) a ďalšie. Jednoznačne najnižšie hodnoty indexu (menej ako 50 %) dosahujú Bratislava, Košice a ďalšie okresy pre ktoré je charakteristický vyšší podiel produktívnej kategórie. Zároveň sú to okresy priemerné z aspektu starnutia (podiel starého obyvateľstva) alebo nie je v nich vo väčšej miere zastúpená detská zložka. Podstatným znakom je značné zníženie hodnôt tohto ukazovateľa vo všetkých okresoch Slovenska (pre SR zo 62,8 na 53,1%), v početnej skupine 31 okresov a Bratislavy o viac ako 10%. Na tom sa podieľa

zvýšenie počtu osôb v produktívnom veku a najmä zníženie počtu obyvateľov v predproduktívnom veku. Postupné zvyšovanie počtu a podielu starého obyvateľstva zatiaľ nemalo dostatočnú váhu, čo však nebude platiť do budúcnosti. Variačné rozpätie hodnôt nedosahuje takú hodnotu ako pri indexe starnutia (22%).

Vekové pyramídy slovenských okresov predstavujú pestrú mozaiku tvarov s rozličnými charakteristikami. Viacero ukazovateľov ako i tvar vekovej pyramídy indikuje, že najmladším slovenským okresom je Námestovo, má iba mierne zúženú základňu a postupne sa zužujúci tvar pyramídy. Takémuto tvaru sa najviac blížia niektoré východoslovenské okresy, najmä Sabinov, Stará Ľubovňa, Kežmarok a niektoré ďalšie. Naopak, silne zúžená základňa a početné ročníky vo vyššom veku charakterizujú juhoslovenské okresy s maďarským obyvateľstvom, niektoré západoslovenské okresy, Turčianske Teplice, Medzilaborce, Sobrance. Špecifický tvar majú mestské štruktúry Bratislava a Košice, charakterizované rozšírením vekovej pyramídy v produktívnom veku (vplyv migrácie v 2. polovici 20. storočia).

ZÁVER

Analýza štatistických údajov z obdobia 1993-2000, ale aj porovnanie výsledkov Sčítania ľudu 1991 a Sčítania obyvateľov domov a bytov 2001 hovoria o jednoznačnom starnutí slovenskej populácie, pozvoľnom zvyšovaní podielu obyvateľstva v poproduktívnom veku. Do budúcnosti možno predpokladať zintenzívnenie tohto procesu. Starnutie populácie má a bude mať ekonomické, spoločenské a sociálne konzekvencie. Priestorové hodnotenie na úrovni krajov a najmä okresov okrem rozdielneho východiskového stavu dokázalo nerovnomernosť intenzity tohto procesu. Aj do budúcnosti možno predpokladať rozdielny vývoj v jednotlivých regiónoch. Je to najmä dôsledok rôznej populačnej dynamiky regiónov. V súvislosti so vstupom Slovenska do európskych štruktúr možno predpokladať zvýšenie intenzity migrácie, ktorá bude mať vplyv na formovanie pohlavnej a najmä vekovej štruktúry. Dá sa predpokladať väčšia migračná otvorenosť niektorých slovenských regiónov, čo môže pôsobiť ako akcelerátor zväčšovania rozdielov v populačnom vývoji regiónov a teda aj v ich pohlavnej a vekovej štruktúre.

V zásade možno v rámci Slovenska určiť dva základné priestory s odlišnými charakteristikami z hľadiska vekovej štruktúry: oblasť západného a väčšej časti stredného Slovenska so staršou vekovou štruktúrou obyvateľstva a oblasť severného a východného Slovenska s mladšou vekovou štruktúrou obyvateľstva. Špecifické vekové štruktúry predstavujú najmä Bratislava, Košice, demograficky depresné okresy južného Slovenska, Medzilaborce, Sobrance a regióny s dlhodobou relatívne vysokou populačnou dynamikou a jej pomalším poklesom, čo sa prejavuje na nižšej intenzite starnutia vyjadrenej rôznymi charakteristikami a ukazovateľmi: Kysuce, Orava a okresy (najmä) severovýchodného Slovenska.

Odlišnosti možno nájsť vo vekovej štruktúre národností, značne staršiu vekovú štruktúru majú obyvatelia hlásiaci sa k národnosti rusínskej, ukrajinskej a ruskej, českej, nemeckej, poľskej. Staršiu vekovú štruktúru má aj obyvateľstvo maďarskej národnosti. Naopak výrazne progresívnejšiu vekovú štruktúru má obyvateľstvo, ktoré sa v sčítaní obyvateľov prihlásilo k národnosti rómskej.

